

Selçuklularda İslamiyet Öncesi Türk Kültürünün Etkileri

-Sultan Alp Arslan Dönemi Cenaze Merasimleri ve Gelenekleri-

Aziz BAŞDİN*

Öz Cenaze merasimleri ve gelenekler çok erken dönemlerden itibaren her toplumda farklı şekillerde yansımaları bulunan önemli ritüeller arasındadır. Tarih boyunca her toplumda görülen bu ritüeller Türk Devletlerinde de önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Türklerin İslamiyet'ten önceki cenaze törenlerinin temelinde Şamanizm inancı yatmaktadır. İslamiyet'in kabulünden sonra da bunun etkisi devam etmiştir. Ağıt yakmak, elbiseyi ters giymek ve eşyaların ters kullanılması, matem elbisesi giymek, saç baş yolmak, atkuyruğu kesmek ve bağlamak, ata mezarı ziyaretleri gibi ritüeller hükümdarlar ve halk tarafından da devam ettirilmiştir. Bu çalışmada Selçuklu cenaze merasimleri ve gelenekleri Büyük Selçuklu Devleti ve Selçuklu Sultanı Alp Arslan Dönemi konu alınarak İslamiyet öncesi Türk kültürü açısından incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Gelenek, tören, cenaze merasimleri ve gelenekleri, Sultan Alp Arslan

Pre-Islamic Influences in the Seljuk Funeral Ceremonies and Customs. The Case of Sultan Alp Arslan.

Abstract Funeral ceremonies and customs are among the important rituals that are reflected in different forms in every society from the very early times to the present. These rituals seen in every society throughout history have been a major part of the culture in Turkish states. Shamanism lies at the heart of the Turks' previous funeral rituals. However, even after Islam was adopted in Turkish lands these beliefs exerted considerable influence. The rituals were maintained by the rulers and the people, in the forms of lamenting, reversing the dress and using the goods in reverse, wearing the mourning dress, haircutting, cutting and connecting the horse tail, and visits to the ancestral tomb. In this study, the Seljuk funeral ceremonies and customs will be examined from the perspective of pre-Islamic Turkish culture, taking into account the Great Seljuks State and the Seljuk Sultan's Alp Arslan Period.

Keywords: *Custom, ceremony, ritual, funeral ceremonies and customs, Sultan Alp Arslan*

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı.

Giriş

Türk devlet nizamında önemli bir yeri olan devlet gelenek ve törenleri, binlerce yıllık bir maziye sahip olan Türk tarihini, çeşitli evreler geçirse de devam eden bir tarihi kültürün parçası olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir. Nitekim, dünya üzerinde var olmuş ve var olan toplumlar birbirlerinden kültürel farkları ile ayrılırlar. Tarihi gerçekler ışığında, Türkler tarihi devirlerde töresine ve devlet nizamına sahip bir kavim olmaları hasebiyle askeri başarıların yanında köklü bir kültür birikimine sahip olmalarıyla da öne çıkan bir millet olmuşlardır.

Türk devlet gelenekleri, tarihi gelişmelerin ve değişimin içinde temelleri ve özü daima korunan bir değerler bütünü var olduğunu¹ bizlere göstermektedir. Türk kültüründe geleneklerin ve törenlerin var olması, Türk kültürünün zenginliğini ve Türklerin kültürüne bağlı bir millet olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Hiç şüphesiz bu kültürün içinde oluşan dini gelenekler ve törenler de bu kültürün vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu yönüyle cenaze merasimleri ve uygulanan gelenekler dini geleneklerin kapsamı içindedir.

Bu çalışmada, eski Türk gelenek ve törenlerinden yola çıkarak, Selçuklu içtimai hayatı içinde uygulanan cenaze merasimleri ve gelenekleri Alp Arslan dönemi içinde sınırlandırılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Zira Sultan Alp Arslan döneminde uygulanan bu gelenek ve törenler hiç şüphesiz eski Türk gelenek ve törenlerinden izler taşımaktadır.

Konunun önemi gereği, gelenek ve tören kavramları üzerinde durmanın faydalı olacağı kanısındayız. Bu cihetle, gelenek kavramı, bir toplumun saygı gördüğü ve kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel kalıntılar olarak tanımlanabilir. Farklı açılardan ele alındığında farklı manalar içerirse de tanımında geçen “*kültürel kalıntılar*” tabiri bütünü anlamada yardımcı olacaktır. Bu kalıntılar uzun vadede ortaya çıkmış, devlet ve sosyal yaşam içinde yaptırımı olan değerler bütünüdür. Tören ise gelenekten farklı olarak, belirli kaidelere uyularak yapılan toplantı ve merasim olarak tanımlanabilir. Birbirinden farklı görünen bu iki kavram aslında birbirini tamamlayan bir zincirin halkaları gibidir. Bunu anlamak için kelimelerin menşesini bilmek gerekir. Türklerin yazısız yasa olarak kabul ettikleri töre kavramının değişmiş halini alan tören kavramı gelenekle iç içe olan bir anlam taşır. Orhun yazıtlarında “törü”, gelenek örgütlenme düzeni anlamında kullanılır, ama yine bu yazıtlarda geçen “törün” sözcüğü ise günümüz Türkçesindeki “tören” anlamını taşır. Sonuç olarak denilebilir ki, farklı manalara geliyor gibi gözükse de bu iki kavram bir bütün oluşturmaktadır.

Gelenek ve tören kavramlarını açıkladıktan sonra konunun temelini teşkil eden Sultan Alp Arslan dönemi içinde uygulanan dini gelenek ve törenlerin temelini anlamamız açısından bilgi vermek yerinde olacaktır.

Uzun bir kültür tarihine sahip olan Türkler, geleneklerine töre bağlamında bakmış, yazısız olsa da devletlerini bu nizam içinde ortaya çıkarmışlardır. Ortaya çıkan bu nizam, yine gelenek ve törenlerin uygulanışı içinde bu düzene bağlılıkla devam etmiştir.

Türk milleti, birçok defa yurt, din ve medeniyet değiştirmiştir,² bu değişmeler neticesinde her alanda olduğu gibi gelenek ve törenlerde değişmeler olmuş, ancak bunlar aynı kültürün izlerini taşımıştır. Türk milleti muhtelif kültürlerle karşılaşmalar da kendi törelerini ve kişiliklerini korumasını bilmişlerdir. Konumuz itibarıyla örnek verecek olursak eski Türklerde uygulanan dini gelenekler ve törenler birçok yönden Sultan Alp Arslan döneminde icra edilen faaliyetlerle benzerlik göstermektedir. Bunlardan matem törenleri, cenaze sırasında ve sonrasında yapılan gelenekler ve ata mezarı ziyaretleri bu benzerliğe örnek teşkil eder.

Türkler İslam medeniyetine girdikten sonra siyasi, iktisadi, içtimai ve dini gelenek ve törenlerinde birtakım değişmeler olsa da birçok yönden bozkır kültürünün vermiş olduğu gelenekleri farklı açılardan devam ettirmişlerdir. Türkler tarihlerinde uzun bir İslam'a geçiş dönemi yaşamışlarsa da Karahanlılarla başlayan gelişme, Selçuklularla şekillenmeye başlamıştır.³ Bu bağlamda Sultan Alp Arslan döneminde mevzu bahis olan cenaze törenleri ve uygulanan geleneklere geçebiliriz.

1. Cenaze ve Yas Törenleri

Ölüm, tüm toplum ve kültürlerde kabul edilmiş acı gerçeklerden biridir. Toplumun derinden etkileyen hadiselerin başında gelen ölüm, zaman içinde birtakım ritüellerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu ritüellerin başında ise cenaze töreni ve cenaze töreni sırasında icra edilen yas ve matem gelenekleri gelmektedir. Bir noktaya kadar yas ve matem ritüellerine dönüşmüş içten gelen tepkiler, ağlamalar ve yakınmalar, aynı zamanda zorunlu yas simgesi olan davranışlardır.⁴ Tüm toplumlarda olduğu gibi hiç şüphesiz Türk insanını da derinden etkileyen olayların başında ölüm olayı gelmekteydi.⁵ Özellikle büyük devlet adamlarının ve kahramanların ölümü Türk toplumunu çok etkilemekte ve toplumu bütünüyle yasa boğmakta; bu sebeple devlet büyükleri ve kahramanlar belirli bir tören ile defnedilmekteydi.⁶

Eski Türklerde cenaze törenine “yoğ” denilmekle birlikte⁷, bu kelime ölü gömüldükten üç veya yedi gün sonra verilen ölü aşı manasına da gelmektedir.⁸ Eğer ölen bir Türk kağanı ise adeta bu uluslararası ve büyük bir olay görünümünü almaktaydı. Etnik Türk gruplarında var olan pek çok gelenek ve kurallar yas gerçeğini ifade eden dini normlardan kaynaklanmaktaydı. Yas tutan bir kimsenin nasıl davranacağı, neleri yapıp, neleri yapmayacağı konusunda dini kurallar ve emirler vardı.⁹ Bu kurallar ve emirler hükümdar ölümlerinde daha sıkı tatbik edilmekteydi. Zira bir hükümdar öldüğünde tüm yurttan matem havası eserd. Bir başka deyişle halk, babası ölmüş bir ailenin matemini tutan evlat görünümüne bürünürdü. Eski Türklerde bir hükümdarın cenaze törenine ilişkin en önemli kayıtlardan biri de Hun hükümdar Attila'nın cenaze törenidir. Attila'nın ölümü üzerine Hunlar, büyük bir matem havasına bürünmüşler, ölüm acısı ile dövünmeler ve yakınmalar başlamış, saç ve başlar yolunmuştu.¹⁰ Bu faaliyetlerin yapılması için, yaşanan yoğun üzüntüyü belirtmek adına ağıt yakan ağıtçıların da bulunduğu¹¹ bilinmektedir.

Selçuklu devrinde de yaşanan hükümdar ölümleri sonrası yapılanlar yukarıda anlatılanlarla benzerlik göstermektedir. Selçuklu devletinde ölüm hadisesi meydana geldiğinde merasimler yapılır, memleketin her tarafında umumi matem ilan edilir ve matem devamında çarşılar ve pazarlar kapatılırdı.¹² Çarşı ve pazarın kapatılması, halkın ölen hükümdara olan saygısının ve ona verdiği önemin daha somut zeminde bir göstergesidir. Örneğin; Sultan Tuğrul'un ölümü üzerine Türk cenaze ananesi gereği yapılması planlanan gelenekler sultanın ölümünün duyulması istenmediğinden veziri Amid'ül Mülk tarafından engellense de Halife ve veziri, Bağdad'da sultan için resmi matem ilan ederek taziyeleri kabul etmiştir.¹³ Sultan Tuğrul'un ölüm haberi daha sonra vezir Amid'ül Mülk tarafından asker ve diğer devlet görevlilerine bildirilmiş, başkent Rey'e ulaşan Amid'ül Mülk sultanın tabutunun olduğu yere giderek ağlamıştır.¹⁴ Görülen o ki; önce devlet nizamı düşünülmüş, ardından gelenek uygulamasına geçilmiştir. Ancak geç de olsa geleneğin uygulanması, geleneğe verilen önemi yansıtmaktadır.

Alp Arslan'ın vefatı üzerine yapılan cenaze töreninde de benzer uygulamalar görülmüştür. Sultan Alp Arslan'ın ölümü üzerine Halife ailesi ile yas tutmuş, birkaç çarşı açılmayıp halk bu mateme uymuştur.¹⁵ Ayrıca Sultanın ölümü dolayısıyla Halifelik veziri Fahruddevle tarafından Sahnü's Selam'da 20 Ocak 1073 günü bir taziyet töreni düzenlenmiş, salı günü de Sultanın ölümü dolayısıyla Halifeden üzüntüsünü içeren bir tevki çıkmıştır.¹⁶ Yine Selçuklu ülkesinde bütün il, ilçe ve köylerde halk büyük bir yasa boğulmuş, dükkanlar kapatılmış, sultanın iyi yönetimi sebebiyle, ülke içindeki Rum, Ermeni ve Gürcüler gibi Müslüman olmayan vatandaşlar da günlerce yas tutup sultanı öven sözler

söylemişlerdir.¹⁷ Gayr-ı Müslim tebaanın Sultanın ölümü üzerine gösterdiği tepkiler, tarihi devlet anlayışında Türk kadirşinaslık ve alicenaplığını göstermekte olan manevi bir geleneği de gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak bir hükümdarın ölümü eski Türklerden Selçuklulara kadar gelen süre içinde çok önemli bir sosyal olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Görülen odur ki, Hunlardan Selçuklulara kadar geçen sürede ölüm olayı Türk kültüründe derin izler bırakan bir hadise olmuş, dahası bu ölüm ve cenaze bir hükümdara ait olduğunda halk nazarında daha büyük etki bırakmıştır. Hun hükümdarı Attila'nın cenaze töreni ve Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın vefatı üzerine yapılan cenaze töreni halk nazarında uyandırdığı etki ve sonrasında yapılanlar arasında benzerlik olduğu aşıkardır.

2. Cenaze Töreninde ve Sonrasında Uygulanan Gelenekler

2.1. Ağıt Yakmak

Birçok kültür içerisinde cenaze töreni sırasında ve sonrasında ölüye duyulan sevgiyi, minnet ve şükran borcunu ödemek gayesiyle üzüntüyü dile getiren sözler irad edilmektedir. Uygun bir tabirle ağıt; insanoğlunun ölüm karşısında veya herhangi bir varlığı kaybetme, korku, telaş ve heyecan anındaki üzüntülerini söz ve ezgilerle ifade eden türküler¹⁸ şeklinde tanımlanabilir. Ağıt, Türk kültüründe en önemli cenaze motifleri arasında yer almaktadır. Zira ağıt bir anlamda ölüye verilen değeri göstermesi açısından önem arz eder. Sözlü geleneğin bir parçası olarak karşımıza çıkan ağıt, bir ölüm üzerine belli bir geleneğe uygun biçimde söylenen çeşitli söz gruplarından oluşmaktadır. Ölünün ardından feryat etme ve parçalanma tüm Türk toplumlarında ortak yas ögesi olmuştur.¹⁹ Eski Türk cenaze merasimlerinde ağıt yakmak bir gelenek olmuş, İslam dininde yasaklanmış olmasına rağmen Türk-İslam kültürü içinde yaşatılmıştır. Örneğin Türkiye Selçukluları döneminde uygulanan bu geleneği Mevlana, cenaze törenlerinde, para karşılığı ağıtçı tutulmasının yanında, ölü sahiblerinin yas tutarken başlarına toprak saçmaları, saçlarını sakallarını yolarak, elbiselerini yırtmaları, külahlarını yere çalmaları gibi genellikle Orta Asya kökenli matem törenleri hikaye eder.²⁰

Selçuklular devrinde Sultan Alp Arslan'ın ölümü üzerine yapılan uygulamalarda açıkça bunu görmek mümkündür. Sultan Alp Arslan'ın ölümü üzerine Halife'nin Hatun'u²¹ "aza" ve "ağıt" adetini bizzat yerine getirmiştir.²² Selçuklu hükümdarlarının ölümü üzerine icra edilen ağıtlar ve bu geleneğin sürdürülmesi İslamiyet öncesi Türk kültüründeki geleneklerin devamı niteliğinde olduğu şüphesizdir.

2.2. *Elbiseyi Ters Giymek ve Eşyaların Ters Kullanılması*

Türklerin yas alametlerinden olup, uygulanan cenaze gelenekleri arasında elbiselerin ters giyilmesi veya kullanılan eşyaların ters kullanılması da yer almaktadır. Bunların yanında eyerleri ters çevirmek, atlara ters binmek, yere ters oturmak ve hatta ölünün şahsi eşyalarını mezara ters koymak gibi adetler de bu gelenekler arasında yer almaktadır. Bu uygulamanın altında yatan sebep eski Türk inancındaki öteki dünyanın bu dünyanın tersi olduğu inancıdır.²³ Örneğin; Kırgız ve Kazak Türklerinde yas esnasında ağıt söylerken yere ters oturulmaktaydı.²⁴ Bu uygulama Selçuklu kültüründe ve daha sonraki dönemlerde farklı Türk devletlerinde de görülmüştür.²⁵

Sultan Tuğrul'un cenaze töreninde bu gelenek uygulanmak istense de vezir tarafından engellendiğini daha önce izah etmiştik. Tuğrul Bey döneminde uygulanmak istenen bu geleneğin Sultan Melikşah döneminde uygulandığını görmemiz onun Sultan Alp Arslan döneminde de uygulandığı izlenimini uyandırmaktadır. Zira gelenekler bir önceki uygulamanın devamı niteliği taşıyor ve yüzyıllar boyunca değişimler gösterse de aynı manada icra edilirler. Sultan Melikşah döneminde oğlu Davud'un ölümü üzerine uygulanan gelenekler arasında at eyerlerinin ters çevrilmesi geleneğinin olduğunu görmekteyiz.²⁶

2.3. *Matem Elbisesi (Kara Elbise) Giymek*

Türklerin inancına esas oluşturduğundan "Gök" (gökyüzü, sema) kavramı, Türklerde kutsal addedilerek uğur telakki edilmiş ve kutsal addedilen isimler önünde kullanılmıştır (Gök-tanrı, Gök-Türk, Gök-Kurt gibi). Bunun zıddı olarak günümüz Türkçesinde kullandığımız yeryüzü anlamına da gelen "Kara" kelimesi de uğursuz sayılmış, matem alameti olarak kabul görmüştür.²⁷ Daha sonra matem için çeşitli renkler kullanılmıştır.²⁸ Bunun dışında kara renk, Orhun Kitabeleri'nde ve Dede Korkut'ta yas, ızdırıp ve acının karşılığı olarak kullanılmıştır.²⁹ Örneğin Oğuzlarda karalar giyinmek ve yaşlı çadıra bayrak asmak adetinin olduğu bilinmektedir.

Selçuklu Devletinden örnek verecek olursak matem elbisesi ve rengi olarak kara rengin kullanıldığını görmekteyiz. Sultan Alp Arslan'ın oğlu olan Sultan Melikşah oğlu Davud'un İsfahan'da ölümü üzerine üzüntüsünden kendisini öldürmeye kalkmıştır. Ayrıca sarayda toplanan Türkmenler saçlarını yolmuşlar, atlarını siyaha boyamışlar ve kadınlar da siyaha boyanarak matemini sürdürmüşlerdir.³⁰ Bunun dışında Tuğrul Bey'in vefatından sonra 1064 yılında Sultan Alp Arslan Ani şehrini fethettikten sonra Kars'ta hüküm süren Ermeni Prensi Abbas Şehinşah'ın oğlu Kağıt'ı adam göndererek huzuruna çağırtmıştır. Ermeni prensi huzura davet için giden Türk elçilerini siyah elbise-

ler ile kabul ederek : “Tuğrul Bey’in ölümünden beri matem” tuttuğunu beyan ile yaranmak istemiştir. ³¹ Öyle görünüyor ki yaranmak maksadı ile de olsa eski Türk ve Selçuklu geleneği olan matem için kara elbise giymek diğer milletleri de tesiri altına almıştır.

2.3. Saç Baş Yolmak

Her toplumda olduğu gibi ölüm acısını yansıtmak, Türk toplumunda bir gelenek halini almıştır. Bu gelenekler farklı şekillerde olsa da tarih boyunca var olmuş Türk toplumlarında sürekli olarak görülmüş, Türk-İslam kültürü içinde dahi yaşatılmıştır. Bunlardan biri olan saç ve baş yolmak geleneği İslamiyet öncesi Türk kültürünün bir parçasıdır. Türk toplumunda ölüm vuku bulunduğunda birden bir feryat ve çığlık kopmakta, saçlar, kulaklar yolunmakta ve yüzler bıçakla çizilmekteydi.³² Eski Türklerde acıyı dışa vurma yaygın ve müşterek bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin kaynakları yas tutanların bağıra çağıra ağladıklarını, saçlarını başlarını dağıttıklarını haber vermektedir.³³ Göktürklerin yas tutarken saç kestikleri, kulaklarını biçtikleri ve yüzlerini bıçakla çizip yaraladıklarını Kültigin ve Bilge Kağan’a düzenlenen matem törenlerinin tasvirlerinden anlamaktayız. ³⁴ Elbette bu faaliyetlerin görünen amacı ölümden dolayı duyulan üzüntüyü belli etmek olsa da bir diğer amaç ölen insanın hoşnutluğunu kazanma ve onun ruhunu huzura kavuşturmaktır. Böylece kızgın olan ve istemeyerek bu dünyadan ayrılan ruhun yaşayanlara zarar vermesi engellenmiş oluyordu. Bu gerekçelerle Türk kültüründe, ölen insanların ardından benzer bir takım yas tutma ve üzüntüyü dile getirme yöntemleri kullanılmıştır. İskitlerden bahseden Herodotos ‘cenazenin ardından insanlar, bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepeçevre kazırlar, kollarının etini çizerler, alınlarını ve burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok saplarlar’ diye nakleder.³⁵

Bu uygulamaları İslamiyet’i kabul etmiş olan Selçuklu kültüründe de görmekteyiz. Sultan Alp Arslan’ın vefatı üzerine halifenin cariyeleeri saçlarını yolmuş, halifenin eşi ve sultan Alp Arslan’ın kız kardeşi olan Arslan Hatun saçlarını yolmak istemiş, ancak halife tarafından engellenmiştir.³⁶

Sultan Alp Arslan dönemine ait olması hasebiyle sonrasındaki gelenekler açısından vezir Kündiri’nin öldürülmesi de kayda değerdir. Vezir Kündiri öldürüldükten sonra karısı ve kızı saçlarını yolarak ağıtlar yakmışlar, Şeyh Ali b. Baharzi onun ölümünden sonra ağlayıp mersiyeler söylemiştir.³⁷ Görülen o ki, ağıt yakmak adet olduğu üzere hem bir vezir hem de hükümdarın ölümü sonrası uygulanan bir gelenektir.

2.4. At Kuyruğu Kesmek ve Bağlamak

Türk tarihinin gelişmesini ve yayılmasını sağlayan en önemli araç at olmuştur. Öyle ki Türk kültürü, bozkır kültürünün yanında "atlı kültür" adıyla anılır olmuştur. Türk kültürünün iktisadi ve siyasi olarak gelişmesini sağlayan at, Kaşgarlı Mahmud tarafından "*At Türk'ün kanadadır*"³⁸ şeklinde belirtilmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un zikrettiği tabir Türk insanı için atın ne kadar önem arz ettiğini göstermesi açısından önemlidir. At, Türk kültürü içinde o kadar etkili olmuştur ki, bazı kabileler isimlerini dahi sevdikleri atlarından almışlar ve hatta Peçeneklerin her bir kabilesinin birer at rengine izafe edilen adları bulunduğu gibi, bazı kabileler "Ala-Yuntlu", "alaca atlı", "dor aygır" tarzında isimlerle anılmışlardır.³⁹

Türk toplumunda ata verilen değer binlerce yıllık bir gelenek haline gelmiştir. Atlı göçebe kültürün lideri konumundaki Türkler, hayatlarının her alanında beraber oldukları ata büyük sevgi göstermişler; ona en iyi şekilde baktıkları gibi adına methiyeler ve şiirler söylemişlerdir.⁴⁰

Ata verilen bu önem kendisini askeri ve dini bir gelenek olarak göstermiş, at kuyruğu kesme ve bağlama şeklinde sadece Türk kültürüne ait bir geleneğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Zira bu gelenek, Türkler'in en eski askeri gelenekleri arasında yer almış, aynı zamanda bir yas alameti olarak ortaya çıkmıştır. Bu geleneğe eski Türklerde "dullamak" adı verilmiş, sahibi ölmüş olan atın yas alameti olarak kuyruğunun kesilmesi yasa girmek olarak kabul edilmiştir.⁴¹ Pazırık kurganından çıkan donmuş atların kuyrukları kesik ve yelelerinin de örülü olması, Türklerde bu uygulamanın çok eskilere uzandığını göstermektedir. Eski Oğuzlar, Kazaklar ve Kırgızlarda atın kuyruğunu yas alameti olarak kesme adetinin varlığını tarihi tespitler haber vermektedir.⁴² Ayrıca at kuyruğunu bağlamak da eski bir Türk adeti idi ve savaş öncesi yapılan bu geleneğin amacı, uzun olan atın kuyruk kıllarının atın ayaklarına dolanmasını önlemektir.⁴³

İslamiyet'i kabul etmiş Türk devletlerinde at önemini kaybetmemiş, aksine en kamil şeklini almıştır. Selçuklular döneminde devam eden ata verilen önem sayesinde Selçuklular Ortaçağ'ın en büyük askeri gücünü oluşturmuşlardır. Selçukluların kazandıkları büyük başarılarında çevik ve cesur süvariler kadar hızlı ve sevki kolay Türk atlarının da büyük rolü olmuştur.⁴⁴

At kuyruğunu kesme ve bağlama geleneği Selçuklu Devletinde de devam etmiştir. Konumuz itibariyle Sultan Alp Arslan dönemine baktığımızda bu geleneğin devam ettiğini görmekteyiz. Örneğin; Eylül 1063'de 70 kusur yaşında Rey'de vefat eden Tuğrul Bey'in⁴⁵ cenaze törenine katılan devlet erkânının atlarının kuyruklarının kesik olduğu⁴⁶ bilinmektedir. Ayrıca askeri bir

gelenek olsa da temelini indiğimizde at kuyruğunun bağlanması da bir yas alameti olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷ Zira sultan Alp Arslan'ın Malazgirt öncesi askerlerine söylediği nutku, askeri bir geleneğin yanında itaat ve Allah'a kulluğu göstermesi açısından da önemlidir. Sultan Alp Arslan, 1071 Cuma günü öğleden sonra savaş hazırlıklarını yapmış ve askerlerine hitaben:

“Askerlerim! Biz ne kadar az olursak olalım, onlar ne kadar çok olursa olsunlar, bütün Müslümanların bizim için dua ettikleri řu saatte kendimi düşman üzerine atmak istiyorum. Allahım! Ben senin rızanı talep ediyor ve sabırla sonucu bekliyorum. Gazilerin başında onlarla birlikte savaşacağım. Eğer rabbim beni zafere ulaştırırsa bu güzel bir sonuç olacaktır. Ya muzaffer olur, gayeme ulaşırm; ya şehit olarak cennete giderim. Sizlerden beni takip etmeyi tercih edenler takip etsin. Ayrılmayı tercih edenler gitsinler. Burada ne emreden sultan ve ne de emredilen asker vardır. Zira bugün ben de ancak sizlerden biriyim. Beni takip edenlerden şehit olanlar cennete, sağ kalanlar ise ganimete kavuşacaklardır. Ayrılanları ahirette ateş, dünyada da alçaklık beklemektedir. Eğer bana bir şey olursa oğlum Melikşah veliahtmdır. Ona itaat etmeniği vasiyet ediyorum.”⁴⁸

demıştır. Sultanın bu nutku, Selçuklu ordusundaki kumandan ve askerlerde moral etkisi yapmış,⁴⁹ sultan bu konuşmadan sonra ok ve yayı bırakarak silahlanmış, atının kuyruğunu bizzat bağlamış ve askerleri de onun gibi yapmışlardır.⁵⁰ Sultan Alp Arslan'ın orduya söylediği nutuktan anlaşılan şudur ki, Alp Arslan kendini ve ordusundaki askerlerini ölüme hazırlamış, askeri geleneğin yanı sıra savaş öncesi bir matem havası yaratmak için de atının kuyruğunu bağlamış ve askerlerine bir model olmuştur.

3. Atalar Kültü Bağlamında Ata Mezarı Ziyareti

Türk milleti, İslamı kabul öncesi ve sonrasında büyüklere saygı ve bağlılığı anane olarak kabul etmiş olup, bu gelenek bugün dahi sürdürülmeye devam etmektedir. Eski Türklerde ölmüş atalara saygı herşeyin üzerinde tutulmuştur. Bu saygının olması, Türk mezarlarına yapılan tecavüzlerin ağır bir şekilde cezalandırılmasından anlaşılmaktadır.⁵¹ Ölmüş atalara saygı ve bağlılık genellikle ataerkil aile tipinin hakim olduğu topluluklarda görülen bir inanıştır. Türk toplumunda da aile her şeyini babaya borçlu bilmış, bu sebeple babaya karşı minnet ve şükran hissini doğmasına sebep olmuştur.⁵² Ölümden sonra da devam eden bu minnet duygusu atalar için kurban kesme şeklinde kendisini göstermiştir.⁵³

Efsaneye göre Türkler dişi bir kurtla insandan türediklerine inanırlardı. Bu inanç gereği Türkler mağaradan yayıldıkları inancını benimsemişler ve atalara saygı göstermek için bu mağaraları ziyaret etmişlerdir. Örneğin Hunlar ile

Göktürkler senenin belirli günlerinde kendi kağanlarının başkanlığında, bu ata mağaralarına giderler ve ata kültü gereği atalarına saygı gösterirlerdi.⁵⁴

Yukarıda zikrettiğimiz gibi atalara bağlılık Türk toplumunda İslami devirde devam ederek farklı bir şekilde kendini göstermiştir. İslamiyet'i kabul eden Türk toplumlarında eski gelenekler sürdürülmekle birlikte, İslam'ın kaideleri doğrultusunda yeni bir anlayış hakim olmuştur. Türk-İslam devletlerinde görülen ölen kişinin babasının veya dedesinin yanına gömülmesi, yeni doğan çocuğa dedesinin isminin verilmesi ve atalara ait mezarların ziyareti şeklinde icra edilen faaliyetler aslında binlerce yıllık devam eden atalar kültürünün farklı açıdan bir yansımasıdır.

Bu anlatılanlara örnek teşkil etmesi açısından Selçuklu ve Sultan Alp Arslan dönemlerinden bilgiler aktarmak yerinde olacaktır.

Sultan Alp Arslan, Tuğrul Bey'in vefatı üzerine hakimiyetini sağlamak adına saltanat iddiasında bulunan Kutalmış ile mücadeleye girmiş, onu kesin bir yenilgiye uğratmış ve Kutalmış'ın kardeşi ve büyük oğlunu esir etmiştir. Tut-sak olmamak için kaçan Kutalmış, kesin olmamakla birlikte kaçarken attan düşerek ölmüştür.⁵⁵ Bir başka kaynağa göre Kutalmış bir koyun ağılında ölü olarak bulunmuş ve tabutu sultan Tuğrul'un Rey'deki mezarı yanına defnolunmuştur.⁵⁶ Sultan Tuğrul'un yani amcasının oğlunun yanına gömülmesi yukarıda zikrolunan atalar kültürüyle alakalıdır.

Yine sultan Alp Arslan, kendisine karşı isyan eden Kavurt isyanını barış yoluyla çözümledikten sonra Ceyhun ırmağını geçerek, gayri müslim Türklerle birlikte yol kesicilik yaparak ülke içinde huzursuzluk çıkaran Kıpçak ve Türkmenler üzerine yürüyerek onları itaat altına almış, ardından Cend'e giderek atası Selçuk'un mezarını ziyaret etmiştir.⁵⁷ Sultan Alp Arslan'ın yapmış olduğu bu ziyaret atasını, tarihini ve geleneğini bilmesinden kaynaklanmaktadır. Türk kültüründeki ataya olan bağlılığı göstermesi açısından bu, son derece önemli bir olaydır.

Ayrıca Sultan Alp Arslan'ın 1072 günü öldüğünü ve cesedinin, babasının Merv'deki kabrinin yanına gömüldüğünü⁵⁸ kaynaklar belirtmektedir. Görüleceği üzere ata mezarı ziyareti ve ata mezarı yanına defnedilme bir gelenek haline gelmiş, Sultan Alp Arslan döneminde ve Selçuklu hayatı içinde yerini almıştır.

Son olarak atalar kültürünün ve ataya bağlılık geleneğinin Selçukluda devam ettiğini göstermesi açısından Sultan Melikşah dönemine ait bir bilgiyi aktarmak yerinde olacaktır. El Hüseyinî'nin *Abbarüddeleti Selçukîyye* adlı eserinde Melikşah'ın oğluna Muhammed Alp Arslan ismini verdiğini kaydetmekte ve bu ismi koyarak cediti Muhammed'i (Alp Arslan) tes'it etmek istediğini zik-

retmektedir. ⁵⁹ Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur ki; eski Türk toplumunda var olan atalara bağlılık geleneği farklı açılardan olsa da Selçuklu kültüründe ve Sultan Alp Arslan döneminde de devam ettirilmiştir.

Sonuç

İslamiyet'ten önce Türklerde çeşitli gelenekler ve törenler uygulanmıştır. Bu gelenek ve törenlerin binlerce yıllık tarihi bir temeli vardır. İslamiyet'ten önce Türkler bir takım tören ve gelenekler düzenleyerek devlet ve içtimai hayatın sürekliliğini sağlamışlardır. Bunun içerisinde dini unsurların yer aldığı cenaze merasimleri ve uygulanan gelenekler önemli bir yer tutar. İslamiyet'ten önce Türklerde dini yaşam, bu törenlerin ve geleneklerin tatbik edilişinde şekillenmiştir. Dini tören ve gelenekler eski Türk inancı çerçevesinde icra edilmiştir.

İslamiyet ile birlikte Türk kültüründe bir çok şey değişmekle birlikte bazı gelenekler İslami bir kimlik kazandırılarak devam etmiştir. Selçuklu Türklerinin Ön Asya'ya gelişi ile Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi aynı paralelde vuku bulmuştur. Tabii olarak, İslamiyet ile birlikte İslami prensipleri kabul eden Selçuklu Türkleri Ön Asya kültürü ile Orta Asya bozkır kültürlerini sentez hale getirerek Türk-İslam kültürüne katkı sağlamışlardır. Selçukluları Eski Türkler ile günümüz arasında kültür köprüsü olarak kabul etmek mümkündür. Zira eski Türk dini hayatındaki ritüel davranışlar, Selçuklu hayatı ile İslami bir kimlik kazanmış, bugün dahi bazı geleneklerin ve tören adetlerinin dini hayatımızda uygulanmasına vesile olmuştur. Örneğin ölüm sonrası yapılan cenaze töreninde siyah giyinmek, taziyeye gitmek, bazı kırsal bölgelerimizde ağtaların son derece acı bir şekilde söylenmesi ve bayram öncesi veya bayramlarda aile büyüklerinin mezarlarının ziyaret edilmesi o dönemlerde uygulanan geleneklerin günümüzdeki tezahüründen başka bir şey değildir. At kuyruğunun kesilmesi, elbisenin ters giyilmesi gibi uygulamalar ise bilinen ancak modern dünyada yaşayış olarak uygulanması mümkün olmayan davranışlar olduğu için uygulanamamaktadır.

Sonuç olarak, İslamiyet öncesinde var olan ve Türk kültürünün bir parçası olan cenaze merasimleri ve gelenekleri, belirli evrelerden geçmiş, gerek Selçuklu ve Sultan Alp Arslan döneminde olsun, gerekse günümüzde olsun farklı şekillerde de olsa uygulanmaya devam edilmiştir. Bütün bunlardan hareketle, Selçuklu döneminde var olan bu gelenek ve törenlerin Selçukluların Eski Türk kültürü ile günümüz arasında kültür köprüsü olduğunu anlamaya yardımcı olacak unsurlar olduğunu zikretmek yerinde bir kanaat olacaktır.

Kaynaklar

- Abdurrahman İbn'ül Cevzi, *El Muntazam Fi Tarih'il Ümem'de Selçuklular*, haz. Ali Sevim, Ankara 2014
- Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, c.2, Ankara 1988
- Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, haz. Erdoğan Merçil, 2011 İstanbul
- Ahmet Kütük, *İslam/Türk Devlet ve Toplum Geleneginde Renkler ve Anlamları*, *Türkiyat Mecmuası*, 24:2 (2014)
- Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 2014
- Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971
- Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, Ankara 1999
- Edward Tryjarski, *Türkler ve Ölüm*, çev. Hafize Er, İstanbul 2011
- El-Hüseyni, *Abbarü'd Devleti's Selçukîyye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1999
- Erdoğan Merçil, *Alp Arslan ve Malazgirt*, Ankara 2014
- Ertuğrul Güleç, *Türk Rahvan Atı ve Atalgı*, İstanbul 1996
- Faruk Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1995
- Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara 1988
- İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2007
- İbrahim Onay, *İslamiyetten Önce Türklerde Cenaze ve Defin İşleminde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları*, *International Journal of Social Science*, (Mart 2013)
- Jozsef Deer, *İstep Kültürü*, AÜDTCF Dergisi, 11 (1954)
- Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lugat'üt Türk*, Ankara: TDK, 2006
- Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 2016
- Mehmet Ali Hacıgökmen, *Türklerde Yas Adeti Temelleri ve Sonuçları*, Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Konya 2011
- Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, S.Ü. Türkiyat Ens. Yayınları, Konya 2013
- Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 2011
- Osman Turan, *Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993
- Osman Turan, *Selçuklular ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 2015
- Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür*, Ankara 2005
- Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, Ankara 2010
- Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu(VI.-VII. Yüzyıllar)*, İstanbul 2005
- Sıbt İbn'ül Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman Fi Tarih'i'l-Ayan'da Selçuklular*, haz. Ali Sevim, Ankara 2011
- Süleyman Özbek, *Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat* (Mevlâna'nın Fihi Mâfih ve Mesnevi'sine Göre), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3:1 (2001)
- Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesinde Ağtlar*, Ankara 1990
- Tuncer Gülensoy, *At Damgaları*, İstanbul 1995
- Ünver Günay- Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara 2015
- Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2013

Notlar

- 1 Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, Ankara 2010, s. 10
- 2 Salim Koca, *a.g.e.*, s.10
- 3 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Mill Kültürü*, İstanbul 2007, s. 356
- 4 Edward Tryjarski, *Türkler ve Ölüm*, çev. Hafize Er, İstanbul 2011, s.254
- 5 Salim Koca, *a.g.e.*, s.194
- 6 Aynı yer.
- 7 Aynı yer.
- 8 Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügat'üt Türk*, Ankara: TDK, 2006, c.3, s.143
- 9 Edward Tryjarski, *a.g.e.*, s.154
- 10 Salim Koca, *a.g.e.*, s. 199
- 11 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 2011, c.1, s.356
- 12 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Alp Arslan ve Zamanı, Ankara 2016, s.151
- 13 Osman Turan, *Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993, s.142
- 14 Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, haz. Ali Sevim, Ankara 2011, s.122
- 15 Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, haz. Erdoğan Merçil, 2011 İstanbul, s.114
- 16 Abdurrahman İbn'ül Cevzi, *El Muntazam Fi Tarihi'l Ümem'de Selçuklular*, haz. Ali Sevim, Ankara 2014, s.111
- 17 Osman Turan, *a.g.e.*, s.95
- 18 Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesinde Ağtlar*, Ankara 1990, s.1
- 19 Mehmet Ali Hacıgökmen, *Türklerde Yas Adeti Temelleri ve Sonuçları*, Prof. Dr. Nejat Göyüncü Armağanı, Konya 2013, s.410
- 20 Süleyman Özbek, *Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat* (Mevlâna'nın Fihi Mâfih ve Mesnevi'sine Göre), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3:1 (2001), s.50
- 21 Arslan Hatun: Sultan Alp Arslan zamanında Abbasi halifesi olan Kaaim Biçmıllah'ın eşi ve Sultan Alp Arslan'ın kız kardeRIDIR. Geleneği yapması ve yapmak istemesi hala Türk kültürünü devam ettirdiğini göstermesi açısından önemlidir.
- 22 Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s.153
- 23 Salim Koca, *a.g.e.*, s.197
- 24 Ünver Günay- Harun Güngör, *a.g.e.*, s.90
- 25 Fatih Sultan Mehmet'in vefatı sonrasında atlarının kuyrukları kesilmiş, eyerleri ters çevrilmiştir. Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, Matem maddesi, s.128
- 26 Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s.153
- 27 Ahmet Kütük, *İslam/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları*, Türkiyat Mecmuası, 24: 2 (2014), s.161
- 28 Eski Türklerde ve İslamiyet'i kabul etmiş olan Selçuklularda kara veya siyah renk matem almeti olarak kullanılmıştır. Ancak daha sonra bu anlayış bazı Türk devletlerinde değişme göstermiştir. Örneğin; Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Alaaddin Keykubat tahta çıktığı zaman, Abbasi halifesine bağlılık ananesi olarak matem merasimine beyaz elbise giyerek başlamış; taziyeleri kabul ederken beyler de eski Türk âdetine göre külahlarını ellerine almış olarak başlamışlardı. Ayrıca gök rengi de matem rengi olarak kabul edilmiştir. Bir başka Türk devleti olan Akkoyunlularda cenaze olduğunda 7 gün matem tutulur ve matem elbisesi olarak gök renk kullanılırdı. Bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, *Türklerde Yas Adeti Temelleri ve Sonuçları*, s.400
- 29 Ahmet Kütük, *a.g.m.*, s.160
- 30 Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s.151

- 31 Osman Turan, *Selçuklular ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 2015, s.156
- 32 Salim Koca, *a.g.e.*, s.197
- 33 Ünver Günay- Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara 2015, s.90
- 34 Ünver Günay- Harun Güngör, *a.g.e.*, s.90
- 35 İbrahim Onay, *İslamiyetten Önce Türklerde Cenaze ve Defin İşleminde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları*, International Journal of Social Science, (Mart 2013), s.482
- 36 Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s.153
- 37 Ahmed bin Mahmud, *a.g.e.*, s.67
- 38 Faruk Sümer, *Türklerde Atıcılık ve Binicilik*, İstanbul, 1995, s.2
- 39 Jozsef Deer, *İstep Kültürü*, AÜDTCF Dergisi, 11 (1954), s.153
- 40 Tuncer Gülensoy, *At Damgaları*, 1995 İstanbul, s.95
- 41 Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, c.2, Ankara 1988, s.265
- 42 Ünver Günay- Harun Güngör, *a.g.e.*, s.90, Salim Koca, *a.g.e.*, s.197
- 43 Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür*, Ankara 2005, s.204
- 44 Ertuğrul Güleç, *Türk Rahvan Atı ve Atıcılığı*, İstanbul 1996, s. 28
- 45 Osman Turan, *a.g.e.*, s.142
- 46 Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, Ankara 1999,s.251
- 47 Bu gelenek Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet'in padişahlığı sırasında babası II. Murat'ın ölümü üzerine törene katılanlar, atlarının kuyruklarını kesmişler, eyerlerini ters çevirdikleri gibi, yaylarını kırıp tabutun üzerine koymuşlardır. Bkz.Mehmet Ali Hacıgökmen, *Türklerde Yas Adeti Temelleri ve Sonuçları*, Konya 2013, s.398
- 48 Erdoğan Merçil, *Alp Arslan ve Malazgirt*, Ankara 2014, s.118
- 49 Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2013, s. 46
- 50 Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara 1988, s. 14
- 51 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.* , s. 304
- 52 Salim Koca, *a.g.e.*, s.190
- 53 Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu(VI.-VII. Yüzyıllar)*, İstanbul 2005, s.111
- 54 Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 158
- 55 Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 2014, s.62
- 56 El-Hüseyni, *Abbarü'd Devleti's Selçukîyye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1999, s.22
- 57 Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.66
- 58 Abdurrahman İbn'ül Cevzi, *a.g.e.*, s.114
- 59 El-Hüseyni, *a.g.e.*, s.41